

**АНТРОПОНИМҲО – ИФОДАГАРИ ХИСЛАТҲОИ ИНСОН ДАР ҒАЗАЛИЁТИ
АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ****АБДУРАҲМОН ЖОМИЙ ҒАЗАЛИЁТИДА ИНСОН ХИСЛАТЛАРИНИ ИФОДАЛОВЧИ
АНТРОПОНИМЛАР****АНТРОПОНИМЫ ОТРАЖАЮЩИЙ ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ В
ГАЗАЛЯХ АБДУРАХМАНА ДЖАМИ****ANTHROPONYMS REFLECTING HUMAN CHARACTERISTICS IN THE GHAZALS OF
ABDURAHMAN JAMI****Маҷитова Сабоҳат Ҷамиловна** доктори фалсафа (PhD), дотсенти кафедраи филологияи тоҷик ва забонҳои шарқи
хориҷаи Донишгоҳи давлатии Самарқанд ба номи Шароф Рашидов**Аннотатсия**

Омӯзиши ономастика вобаста ба давру замон, гирд овардану аз нуктаи назари маданияву таърихи санҷидан, аз рӯи аломатҳои грамматикӣ ва хусусиятҳои луғавию маъноӣ шарҳ намудан барои забоншиносон аҳамияти вижа дорад. Махсусан, баррасии баҳши асосии ономастика – антропонимҳо, ки ба шинохти номи ашхос бахшида шудааст, дар омӯзиши наҷод, таъриху фарҳанг ва қадриятҳои миллии мардуми мо равшанӣ меандозад. Антропоним - номвожаҳо аз арзишҳои қадимаи фарҳангӣ-маънавии халқи тоҷику ўзбек ба шумор рафта, анъанаи ғановатманду рангини забони осори бадеӣ мебошад. Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ дар осори худ аз номвожаҳо босамар истифода намуда, зеро ин мафҳумҳо сифату хислат ва табиати ҳоси инсониро бо тобишҳои рангоранги бадеӣ қорбасти намудааст.

Дар мақола антропонимҳои ғазалиёти шоир дар асоси се девон - “Фотиҳат уш-шабоб”, “Воситат ул-иқд” ва “Хотимат ул-ҳайот” ҷамъоварӣ шуда, вобаста ба сифат тасниф шудааст - антропонимҳои ифодакунандаи номи асотирӣ; ашхоси таърихӣ; номи шахсоҳо дар қиссаҳои ишқӣ; шахсиятҳои диниву мазҳабӣ; номи адибону шоирон ва бузургони санъат. Инчунин мақсади шоир аз қорбасти антропонимҳо шарҳу эзоҳ ёфтааст, яъне устоди шеърӣ бо воситаи онҳо сифату хислатҳои ҳоси инсониро равшану возеҳ нишон додааст.

Annotatsiya

Tilshunoslar uchun onomastikani davrga qarab o'rganish, madaniy-tarixiy nuqtai nazardan to'plash va tekshirish, grammatik belgilar va leksik-semantik xususiyatlarga ko'ra tushuntirish alohida ahamiyatga ega. Xususan, onomastikaning shaxs nomini o'rganishga bag'ishlangan asosiy bo'limi – antroponimlarni (shaxsning ismi, taxallusi va laqabi) o'rganish insonlarning kelib chiqishi, tarixi, madaniyati va an'alarini o'rganishga oydinlik kiritadi. Antroponimlar tojik va o'zbek xalqlarining qadimiy madaniy-ma'naviy qadriyatlaridan biri bo'lib, badiiy asarlar tilining boyligi va rang-barangligi uchun ishlatiladi. Mavloni Abdurahmon Jomiy ham o'z asarlarida antroponimlardan unumli foydalangan, bu tushunchalar ostida insonning sifat va tabiatini o'ziga xos ma'nolar bilan qo'llagan.

Maqolada shoir she'rlari antroponimlari uchta devon – “Fotihat ush-shabob”, “Vositat ul-iqd” va “Xotimat ul-hayot” asosida to'planib, sifatiga ko'ra tasniflangan – afsonaviy nomni ifodalovchi antroponimlar; tarixiy shaxslar; sevgi hikoyalardagi odamlarning ismlari; diniy arboblari; yozuvchilar, shoirlar va rassomlarning nomlari. Shuningdek, shoir ulardan ma'lum maqsadda foydalanib, shu orqali o'ziga xos insoniy sifat va xususiyatlarni aniq va ravshan ochib bergani ko'rsatilgan.

Аннотация

Изучение ономастики с культурно-исторической точки зрения, объяснение ее грамматических и лексико-семантических особенностей имеет особое значение для лингвистов. В частности, основной раздел ономастики, посвященный изучению имени человека - антропонимов, проливает свет на изучение происхождения, истории, культуры и традиций человека. Антропонимы являются одной из древних культурных и духовных ценностей таджикского и узбекского народов и используются для богатства и разнообразия языка художественных произведений. Маулана Абдурахман Джами также эффективно использовал в своих произведениях антропонимы, под этими понятиями он использовал качества и характер человека в определенных смыслах.

В статье антропонимы в стихах Джами собраны на основе трех диванов - «Фатихат уш-шабоб», «Воситат ул-иқд» и «Хотимат ул-хайот» и классифицированы по их качеству - антропонимы, представляющие собой легендарное имя; исторические личности; имена людей в любовных историях; имена

TILSHUNOSLIK

религиозных деятелей; имена писателей, поэтов и художников. Показано также, что поэт использовал их с определенной целью, ясно и ясно раскрыл через них свои уникальные человеческие качества и особенности.

Abstract

Studying onomastics from a cultural-historical point of view, explaining it according to grammatical and lexical-semantic features is of particular importance for linguists. In particular, the main section of onomastics dedicated to the study of a person's name - anthroponyms sheds light on the study of a person's race, history, culture and traditions. Anthroponyms are one of the ancient cultural and spiritual values of the Tajik and Uzbek peoples and are used for the richness and diversity of the language of artistic works. Maulana Abdurahman Jami also used anthroponyms effectively in his works, under these concepts he used the quality and nature of a person with specific meanings.

In the article, anthroponyms in Jami's poems are collected on the basis of three divans – "Fatihat ush-shabab", "Vositat ul-iqd" and "Khotimat ul-hayat" and classified according to their quality - anthroponyms representing a legendary name; historical figures; names of people in love stories; religious figures; names of writers, poets and artists. It is also shown that the poet used them for a specific purpose, clearly and clearly revealed his unique human qualities and characteristics through them.

Калидвожаҳо: Абдурахмони Ҷомӣ, ғазалиёт, ономастика, антропоним, исм, тахаллус, лақаб, сифат, хислат ва табиати инсон.

Kalit so'zlar: Abdurahmon Jomiy, g'azaliyot, onomastika, antroponim, so'z ma'nosi, shaxs nomi, laqabi, sifatlari va xarakteri.

Ключевые слова: Абдурахман Джамии, поэзия, ономастика, антропоним, значение слова, имя, прозвище человека, характер человека.

Key words: Abdurahman Jami, poetry, onomastics, anthroponym, meaning of the word, name, nickname of a person, human character.

САРСУХАН

Барои дарки амиқи моҳияти адабиёту санъат ва ташаккули таърихи забони адабиву фарҳангии асри XV бояд ба мавзӯ, мазмуну шакл, забону услуб, хусусиятҳои лексикӣ семантикӣ, мутобиқати ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ, маданияту фарҳангии мардуми Осиёи Марказӣ ва ҷиҳатҳои ба худ хоси осори вакилони адабиёт таҷдиди назар кард. Махсусан, тадқиқи осори классикон, омӯзиши забони шеърӣ яқ қисми таркибии системаи забони умумихалқӣ бошад, аз тарафи дигар воситаи ифода ва тасвири олами бадеият аст, ки барои муайян ва равшан намудани марҳилаҳои инкишофи забони адабӣ ва ошкор намудани асрор, дарки мазмуну маъноӣ ниҳонкардаи шоир арзиши алоҳидаро молик аст. Бо ин мақсад ба таҳлили забони назми Абдурахмони Ҷомӣ рӯ меорем, ки ӯ дар рушди забони адабии тоҷик дар асри XV нақши муайян гузошта, дар тақомул ва пешрафти ҳаёти адабиву фарҳангии даврони худ мақоми арзандаеро соҳиб аст.

МЕТОДҲО ВА ТАҲЛИЛИ АДАБИЁТ

Таҳлил ва омӯзиши амиқи ғазалиёти шоир собит менамояд, ки дар маъниофарӣ ва маънигустарӣ Абдурахмони Ҷомӣ аз мумтозони давраи замони худ буда, калимот ва таркиботу истилоҳоти қорбурди шоир вобаста ба ҳаводиси иҷтимоӣ давраи замон ва ҷанбаҳои ҳаётиву фалсафӣ ва афкори ақидаҳои ирфонӣ тобишҳои гуногуни маъноӣ, нишонаҳои рамзӣ бадеӣ, асливу ҳаёти касб намудаанд ва дар навбати худ аз ҷараёнҳои адабии давр ва ҳаводиси таърихӣ баҳравар буда, барои дарки осор мушкилиҳои ба худ хос низ доранд. Таҳқиқи масъалаҳои забонии осор доираи ҷаҳонбинӣ, фардияти эҷодиёти адиб, сабку услуби ниғориши ба худ хоси шоирро таъин намуда, симои ӯро ҳамчун шахсияти ҷудогона нишон медиҳад. Ҷомӣ, асосан, аз ҷумлаи шоиронест, ки ҳамеша дар ҷустуҷӯи илму навоарист. Ӯ марди озодандешу боғурур, хоксору фурӯтан ва мунаққиди ноқисии замони беадолати худ маҳсуб меёбад. Шоирест, ки ақидаву андешаҳои худро дар либоси маснавиҳои бузургҷамл пероста, ғояҳои фалсафиву ахлоқиву ҳаёти, афкори эҳсосоти қалбии хешро дар шакли ғазалҳои гуворо офарида, дар ин ҷода идомагари оинҳои бузургон, чун: Саноию Аттор, Ҷалолуддини Балхӣ, Саъдию Ҳофизу Камол дар достонҳои ирфониву ахлоқӣ ва ғазалиёти дилошӯби эшон аст. Барои дарки амиқи моҳият ва вижаҳои забонии ғазалиёти шоир, ки ба манфиати инсон ниғаронида шуда, дар муҳтавои онҳо инсон бо тамоми хислатҳои амалаш инъикос меёбад, бояд аз нигоҳу диди тоза ва дастовардҳои ҷадиди муосир дар пояи таълимоти нави забоншиносӣ назар кард. Аз ин рӯ, тасмим гирифтаем, ки дар доираи ин мақола танҳо як ҷиҳати ашъори пурмуҳтавои шоири бузургро, яъне дараҷаи истифодаи номвожаҳо ё антропонимҳоро мавриди баррасӣ қарор диҳем, ки зерин номвожаҳо шоир сифат, хислату табиати инсониро бо тобишҳои маъноӣ ҷудогона, таҷассум намудааст.

Хотамушшуаро Абдурахмони Ҷомӣ дар қорбасти номвожаҳо, ки исми шахсони барӯманду олимақоми давру замон буданд хеле боназokat назар карда, симои эшонро бе мӯйқалами расом моҳирона тасвир намудааст.

Дар забоншиносӣ номвожаҳо ё антропонимҳоро як бахши забоншиносӣ, яъне ономастика мавриди омӯзиш қарор медиҳад, ки муодили тоҷикии ин истилоҳ номшиносӣ маҳсуб ёфта, аз ду бахш – антропонимия (маҷмуи ному таҳаллусу лақаби одамон) ва топонимия (маҷмуи номи мавзеъҳои ҷуғрофӣ) таркиб ёфтааст. Номшиносӣ ё ономастика чун ҷузъи таркибии забоншиносӣ асосҳои қонунмандии таърихи инкишоф ва мавҷудияти номҳои хосро таҳқиқу баррасӣ менамояд [11,4]. Антропонимро як бахши алоҳидаи ономастика мешуморанд, ки асосан, дар бораи номи ашхоси ҷудогонаи устуравӣ, таърихиву воқеӣ, ному насаби инсон (патронимҳо), номҳои авлод ва лақабу таҳаллуси одамон, номи маҳсус бо зикри мансубият ба ҷою манзил ва монанди инҳо маълумоти муфассал медиҳад. Мувофиқи қайди уламои ин соҳа “антропонимика (аз калимаи юнонии “антропос” – одам, инсон, шахс ва “оним” – ном) як қисми таркибии ономастика буда, номҳои шахс, насаб ва лақабу таҳаллуси инсонро меомӯзад” [11,5].

Мутафаккири бузург Абдурахмони Ҷомӣ чун устоди сухани нобу воло дар ғазалиёти хеш номвожаҳо ё антропонимҳои зиёдеро дар инъикоси воқеаҳои таърихӣ, ҳаёли ва иқтисодиву сиёсӣ баробари унсурҳои дигари луғавӣ мавриди қорбурд қарор дода, бо ин роҳ мазмуну мундариҷаи ғазалиёташро фузун намудааст. Номвожаҳо (антропонимҳо) дар осори шоири маънигустар аз лиҳози вазифаи маъноиву услубӣ доираи васеъро фаро гирифта, дар маҷмӯъ, ба мавзӯҳои лирикӣ, ривоят, ҳикоят, қиссаҳои қадимии мардумӣ, ҳодисаҳои таърихӣ, аҳодиси набавӣ, қиссаҳои ошиқонаи динӣ, саргузаштҳои ҷолиби пайғамбарон, ин ё он кирдору рафтори инсонӣ, ки амали шоистаи ибратро ифода мекунанд бахшида шудаанд. Ҳар як ном аз рӯи баромад ва вижагии маъноии худ дорои вазифаи муайян буда, муаллиф аз онҳо хеле мувофиқ ёдовар шуда, ғояҳои амалии концепти инсонро дар ашъори баландмазмуну хеш инъикос кардааст.

МУҲОКИМА ВА НАТИҶАҲО

Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар ғазалиёти худ таъсиргузори мавқеи зисти инсон, миллат ва дину оини инсон, гузаштаву имрӯзи инсон, ҳолати иҷтимоиву ҳаёти адабии давру замонро бо истифода аз номвожаҳо нишон дода тавонистааст. Зери қорбурди ҳар як ному исму лақаб ва таҳаллусу имзои мустаори инсон дар осори шоир нишоне дорад, яъне бо манзили зишт ё ҷои таваллуди инсон ишора мекунад, давраҳои таърихии халқу миллат, дину оин ва ё табақаи иҷтимоии ӯро нишон медиҳад, ё ки ба ҳаёту зиндагӣ ва ҳислату табиати инсон ишора карда, бо мақсади муайян бомавридона қорбасти намудааст. Вобаста ба ин вижагиҳо тасмим гирифтанд, то номвожаҳои ашъори ғиноии шоири шаҳир Абдурахмони Ҷомиро вобаста ба мазмуну муҳтаво ба чандин гурӯҳҳои луғавӣ-маъноӣ дастабандӣ намудем:

- а) антропонимҳои ифодакунандаи номи устуравӣ;
- б) антропонимҳои марбут ба ашхоси таърихӣ;
- в) антропонимҳои ифодакунандаи мафҳуми қиссаҳои ишқӣ;
- г) антропонимҳои ифодакунандаи номи шахсиятҳои диниву мазҳабӣ;
- ғ) антропонимҳои марбут ба номи адибону шоирон ва бузургони санъат.

а) Антропонимҳои ифодакунандаи номи устуравӣ. Зимни ин мафҳум номҳои устуравӣ ва таърихӣ, ки дар фарҳанги мо таърихи қадима дораду бо осори таърихӣ устуравӣ то замони мо расидааст, фаҳмида мешавад. Истифода аз номҳои таърихӣ ва устуравӣ дар адабиётшиносӣ бо санъати маъноии талмеҳ ифода меёбад ва шоирону адибон пайвасти барои инъикоси ҳодисаву воқеаҳои ҷолибу таърихӣ аз ин номҳо истифода карда, муҳтавои ашъори худро баландмазмун гардонанд. Аз ин ҷиҳат, Ҷомии бузург низ истисно нест ва дар ғазалиёти худ чандин антропоними таърихӣ ва устуравиро аз рӯи зарурат истифода карда, манзалату мазмуну ғазалиёти худро афзун кардааст. Ба таври мисол чандин антропонимҳои дорои маъноӣ устуравӣ ва таърихӣ Ҷомиро меоварем, ки дар ғазалиёташ бо образҳои ҷудогонаи таърихӣ ва баёни ҳодисаву воқеоти вобастаи давр басо фаровон истифода гардидаанд: Ҷамшед – 5 маротиба, Афредун ё ки Фаридун – 4 маротиба, Кайхусрав – 1 маротиба, Заҳҳок – 1 маротиба, Ҳотам – 5 маротиба, Зардушт – 1 маротиба:

Зи нақди ишқ чу бошад тӣҳи хазонаи дил,

Чй суд ҳашмати **Чамшеду** ганчи **Афридун** [Ф.730/6].⁹⁸

Аз назари шоир барои қалбе, ки аз ишқу ошиқӣ беҳабару аз маъниву мазмун, мавзӯи ишқӣ ҳақиқӣ холист, на дабдаба ва шаъну шукӯҳи Чамшеду на ганчу боигарии Фаридун судманд аст. Чамшед номи яке аз подшоҳони афсонавии Эрони қадим, ки хеле бошукӯҳ тасвир ёфтааст [9,439] ва Афридун низ аз подшоҳони афсонавии халқҳои эронинажд буда, шакли тағйирёфтаи Фаридун ба сафи қаҳрамонҳои “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ маҳсуб мешавад. Ҷомӣ бо воситаи антропоними Чамшед ба ҳашамату шаъну шукӯҳ ва бо воситаи Фаридун ба давлатмандии инсон ишора намудааст. Байти дигар:

Карда ёкутитабақхоро зи дурри ноб пур,
Гӯиё **Заҳҳок** гил бар ганчи **Афредун** задаст [Ф.223/4].

Дар байти болоӣ шоир бо образҳои Чамшеду Фаридун мурочиат карда, шаъну шукӯҳу шӯҳрати эшонро пеш оварда бошад, ин ҷо сифати қаҳрамони дигари “Шоҳнома” - “Заҳҳок”, ки дар разолату фикс дастболо буд, нишон додааст [8,196]. Шоир сифати неку бади инсонро бо воситаи антропонимҳои Чамшеду Афредун ба ҳамдигар муқобил гузоштааст. Байти дигар:

Турки чашми ту агар ҳиндуи ҳешам хонад,
Даркашам тоҷи каёнӣ зи сари **Кайхусрав**. [Ф.790/5]

Кайхусрав подшоҳи Эрон аз силсилаи Каёнӣён, фарзанди Сиёвушу Фарангиз ва набераи Кайковус ва Афросиёб. Мувофиқи маълумотҳои пешоварди “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ба ҷойи бобои худ Кайковус ба тахти подшоҳӣ соҳиб гардид. Дар Авесто (“Яштҳо”) ҳамчун шоҳу паҳлавони номдоре дар даҳ маврид аз зиндагиву аъмоли ӯ ёд карда мешавад. Мувофиқи ривоятҳои зардуштия Кайхусрав намиранда ва ҷовид буд. Гӯё аз ҳамин сабаб Кайхусрав бо марги худ аз байн нарафт. Бо чанде аз паҳлавонони Эрон ба кӯҳе равона гардид ва дар он ҷо ба ғоре даромада, беному нишон нопадид шуд. Шоир инсонро дар сифати Кайхусрав давомдиҳандаи наслу насаби гузаштагони худ тасвир кардааст.

Номи Ҳотам мениҳад бар хоҷа марди мадҳсанҷ,
Хоҷа чун мумсик бувад, ҳамномии **Ҳотам** чӣ суд?! [В.183/7]

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” номи Ҳотам чунин шарҳ ёфтааст: “дар адабиёти классикӣ номи шахсе аз қabilaи тайи араб, ки дар саховату бахшиш машҳур шудааст; наққор, сахӣ, ҷавонмард, ҳотами даврон” [10, 908]. Ҷомӣ низ ишора ба ин сифатҳои Ҳотам, суратгароён, маддоҳони давру замонро мазаммат намудааст. Яъне Ҳотам ном доштан, суратнамоӣ кардани шахси мумсику бесаҳо суде надорад, бояд сирати ҳотамӣ дошт. Саховатмандиву наққорӣ инсонро овардааст. Байт:

Ғизои ҳеш кун аз тарки луқма, к-ин маънӣ
Бувад хулосаи ҳар ҳикмате, ки **Луқмон** гуфт. [В.121/7]

Луқмон образи афсонавиест, ки дар адабиёти классикӣ қорбаст шуда, аз донишмандиву ҳақимии инсон дарак медиҳад. Дар афсонаву ҳикояҳо, нақлу ривоятҳои халқӣ низ Луқмон бештар чун шахси ҳақим ва донишманди бузург ба назар мерасад. Баъзе ғӯяндагони халқӣ дар ҳикояҳо Луқмони Ҳакимро ба Абӯалӣ ибни Сино нисбат медиҳанд [13, 204]. Яъне мақсад аз қорбасти Луқмон дар байт донишмандии инсон аст.

Зиҳӣ, ишқӣ туро бар куфру дин пушт,
Рухат оташ зада бар ҷони **Зардушт**. В.55/1

Зардушт – номи асосгузори дини оташпарастӣ – зардуштия, ки тахминан дар байни асрҳои 7 ва 6 пеш аз мелод зистааст. Ишора ба қалби боимону эътиқоди инсон аст. Дар ғазалиёти Ҷомӣ як маротиба қорбаст шудааст.

Ҳамин тавр, дар ғазалиёти Абдурахмони Ҷомӣ антропонимҳои ифодакунандаи номи устуравӣ аз нигоҳи миқдор беш набошанд ҳам, онҳо аз таърихи қадимаи эронӣён, аз мифологияи ин миллат шаҳодат дода, аз нигоҳи мавқеъ ва ифодаи манзараву воқеаҳои асотирӣ нақши муассир дошта, номвожаҳои ба ин гурӯҳ мансубро вобаста ба табиату ҳодисаҳои давр нишон медиҳанд. Яъне аз замони қадим инҷониб инсон бо табиату коинот робитаи қавӣ дорад ва муносибати инсон ба он бо лаҳзаҳои тахайюлӣ боис шудааст, ки чунин номҳои тахайюлӣ падида оянд.

98 Абдурахмони Жомийнинг «Фотиҳат-уш-шабоб» девонининг конкорданси // Мураттиб: С.Ҷ.Маҷитова. Иборат аз ду ҷилд.– Тошканд: Ван ва технология, 2018.–Ҷ.1.–934с. – Минбаъд мисолҳо аз ҳамин фарҳанг оварда шуда, саҳифаю номи ихтисораи онҳо дар қавсайни мураббаъ оварда мешаванд.

б) Антропонимҳои марбут ба ашхоси таърихӣ. Дар ғазалиёти Ҷомии бузург ишора ба шахсҳои таърихӣ хеле зиёд ба назар мерасад, махсус бо ном бурдани онҳо кушодан ва ишора кардан ба ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ ва сифату хислати номбурдагон чун намунаи ибрат ба хонанда талмеҳ карда шудааст. Аз ҷумла: Искандари Мақдунӣ – 4 маротиба, Доро – 1 маротиба, Султон Ҳусайн – 4 маротиба, Умаршайх – 1 маротиба, Султон Абӯсаид – 1 маротиба, шоҳ Абулғозӣ – 4 маротиба, Абулқосим Муиззуддавла Бобурхон – 1 маротиба.

Биё соқӣ, ки гар иқболи гардунро бақо будӣ,

Накардӣ пояи тахти **Сикандар тоҷи Дороро**. [X.9/2]

Дар байти фавқ бебақоии дунёро дар сифати тоҷдорони номвари таърихи башар – Искандари Мақдунӣ дар шакли Сикандар ва Доро – шоҳи Эрон нишон додааст, ки эшон бо шўҳрату ҳашамати худ нисфи дунёро тобеи худ карда бошанд ҳам, дунё бақо накардааст, тоҷи Доро ба Искандар гузашта бошад, сарвати Искандар бар ҳаво рафтааст. Яъне ишора ба ҳирсу нафси инсон аст. Байти дигар:

Сипеҳри макрамат **Султон Ҳусайн** он к-аз дили равшан

Кунад бо офтоби маъдалат чун субҳ дамсоэй. [Ф.932/8]

Ин ҷо шоир соҳибкарамӣ ва адлу инсофро дар сифати Султон Ҳусайн пеш оварда, қалби поку дили равшани ўро, ба дамидани субҳ шабоҳат медиҳад. Мувофиқи маълумотҳо “Султон Ҳусайн Бойқаро (ваф. 1506) аз султонҳои темурӣ, ки дар Гургон, Мозандарон, Хуросон ҳукмронӣ карда, Ҳиротро пойтахти худ қарор додаст” [9,148]. Байти дигар, низ дар сифати соҳибкарамиву саховатмандии шоҳи темурӣ Умаршайх меравад:

Умаршайх шоҳе, ки бо баҳру кон

Зи дасту дилаш файзи эҳсон расид. [В.229/7]

Ё дар сифати подшаҳони дигари даври замон:

Соқӣ, ба шакли ҷоми зар омад ҳилоли ид,

Май деҳ ба фарри давлати султон **Абӯсаид**. [Ф.266/1]

Шоҳ Абулғозӣ ки ҳар ҷо қоф то қофи ҷаҳон,

Фитна рӯй оварда, теғаш пеши он ҳоил шуда. [Ф.871/6]

Ҳамин тавр, дар ашъори ғиноии Абдурахмони Ҷомӣ антропонимҳои ба шахсияти таърихӣ мансуб мавҷуданд ва аз нигоҳи банду баст барои ифодаи ҳаводиси таърихӣ ва корномаи онон дар саҳни таърих ифода ёфтааст. Ифодаи номи шахсиятҳои таърихӣ новобаста аз қадом забон аст нишон медиҳад, ки инсон бе хотираи таърих ва фарҳанг, ки омили пешравиҳо вучуд дошта наметавонад.

в) Антропонимҳои ифодакунандаи мафҳуми қиссаҳои ишқӣ. Шоир дар корбасти антропонимҳо ба қиссаву дostonҳои шуаро ишора намуда, осори хешро бо сифату хислат ва табиати қаҳрамонҳо, аз ҷумла Хусрав (25 маротиба), Фарҳод (27 маротиба) ва Ширин (30 маротиба), Юсуф (31 маротиба) ва Зулайхо (3 маротиба), Лайли (77 маротиба) ва Мачнун (88 маротиба), Маҳмуд (4 маротиба) ва Аёз (6 маротиба), Вомиқ (5 маротиба) ва Узро (4 маротиба) баринҳо намакин кардааст. Байт:

Ишрати **Хусраву Ширин** саҳарам ёд омад,

Кўҳи ғам бар дилам аз меҳнати **Фарҳод** омад. [X.102/1]

Дар байт антропонимҳои Хусрав, Фарҳод ва Ширин корбаст шудааст. Шоир дар осори худ дар сифати Хусрав мишатпарастӣ, бебокӣ, якравии инсонро тасвир кунад, дар образи Фарҳод ба меҳнатдўстиву садоқат, самимияту дурандешӣ, покизагиву қалби софу беолоиш ишора намудааст. Байти дигар:

Аз баҳри **Юсуфе** чу **Зулайхо** ба кўйи ишқ,

Марде, ки ҷон набохт аз он мард зан беҳ аст. [X.59/5]

Шоир дар тараннуми “муҳаббату садоқат” кўшида, сифати матонату ҷавонмардии инсонро ошкора қайд намудааст, ки марде, ки дар роҳи муҳаббат чун Зулайхо ҷонбозӣ надорад, аз ў “зан” беҳ аст. Дар кўи ишқ мардонавор, босадоқат ва босубот қадам гузоштани Зулайхо ишора ба дostonи муҳаббат “Юсуф ва Зулайхо” аст. Инчунин дар байтаи дигар низ шоир ба қиссаву дostonҳои ишқу ошиқии адабиёти классикӣ ишора намуда, вобаста ба сифату табиати қаҳрамонҳо, аз ҷумла “Лайли ва Мачнун” хеле бомаврид корбаст намуда, сифат ва хислати инсонро бо воситаи ин образҳо равшан нишон додааст.

Чу лола доғи **Лайли** дошт дар дил,

TILSHUNOSLIK

Гуле, к-аз турбати **Мачнун** баромад. [X.104]

Дар осори шоир **Лайлӣ ва Мачнун** аз ҷумлаи антропонимҳои серистифода буда, шоир дар сифати ин образҳо қалби саршори меҳру муҳаббати инсониро тараннум кардааст. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” антропоними “Мачнун” 1. ҷинний, девона; 2. лақаби Қайс, ки ошиқи Лайло буд; 3. дар адабиёт муродифи ошиқи шайдо [10, 680] шарҳ ёфтааст.

Антропонимияи Лайлӣ низ дар забони адабӣ ва адабиёти мумтоз чун маъшуқаи Мачнун ва қаҳрамони дostonҳои ишқии зиёде корбаст шудааст. Ҷомӣ низ қалби саршори ишқии Мачнунро нисбати Лайлӣ дар як қатор ғазалҳо суруда, ин номвожаҳоро чун шефтагони ишқ тараннум намудааст.

Кӯҳкан, гӯ, теша беҳосил мазан, чун даври чарх

Лаъли ҷонафзои **Ширин** рӯзии **Парвиз** кард. [Ф.283/3]

Пеши рӯйи худ зи **Узро** парда баст,

Сад дари ғам бар руҳи **Вомиқ** кушуд. [Ф.263/7]

Назар ба арзи сипоҳ аст шоҳи Ғазнинро,

Вале ба дидаи дил дар **Аёз** менигарад. [В.165/6]

Ҷамин тавр, дар ғазалиёти Абдурахмони Ҷомӣ антропонимҳои ифодакунандаи мафҳуми қиссаҳои ишқӣ ҷойгоҳи хоссаро касб карда, бо овардани номи чандин нафар қаҳрамонони дostonҳои ишқӣ дар ашъори худ Ҷомӣ далолат бар он мекунад, ки инсон бе эҳсосоти ишқу ошиқӣ наметавонад зист. Ишқ ифодакунандаи руҳи маънавии инсон буда, дар роҳи тақомул ёфтани шахс дар ҷомеа мусоидат мекунад ва барои қадршиносиву парастии ашъҳои гирду атроф, ки омили зебогии табиат аст равшанӣ меандозад.

г) Антропонимҳои ифодагари шахсиятҳои динӣ дар асоси оёту ривоёт. Инчунин дар ғазалиёти Абдурахмони Ҷомӣ барои ҷаззобии сухан ва атрогинии он ишора ба ояту саргузашти пайғамбарон, ривоят, воқеаҳо ҳодисоти динӣ низ антропонимҳои хос ба назар мерасад, ки барои талқини воқеоту ҳодисоти диниву ирфонӣ пайкони нишонрас ва калиди кушоиши маъно ва ғояҳои шоир корбаст шудааст. Аз ҷумла, Одам (17 маротиба), Иброҳим (3 маротиба), Халил (6 маротиба), Озар (5 маротиба), Марям (1 маротиба), Исо (12 маротиба), Мусо (10 маротиба), Нӯҳ (7 маротиба), Яъқуб (8 маротиба), Юсуф (31 маротиба), Илёс (2 маротиба), Сулаймон (16 маротиба), Муҳаммад (3 маротиба), Билол (3 маротиба), Хизр (40 маротиба), Сухайб (2 маротиба), Сухайл (4 маротиба), Мункар (10 маротиба), Узэй (2 маротиба) Лот (3 маротиба), Хубал (1 маротиба) ва ғ. Дар асоси байтҳои ҷудогона Мавлоно Ҷомӣ сурату сирати ин чеҳраҳоро сурудааст. Байт:

Роҳи дилу динам зад он орази гандумгун,

Набвад ба ҷуз ин маънӣ мероси ман аз **Одам**. [X.221/2]

Одам – Ҳазрати Одам дар асотири мардуми мусулмон одами нахустини рӯйи дунё, падари одамиён, ҷуфти Момо Ҳавво аст. Дар байт шоир қалби содаву зудбовар, фиребхӯрандаи инсонро бо воситаи образи Одам нишон додааст. Дар Сураи То, Ҷо ояти 121 ин нукта зикр ёфтааст. Яъне, “*чун Одам алайҳиссалом дар биҳишт ба тахт нишаст, гандум наздики ӯ омад, худро бар вай ҷилва дод, ҷунонки ширини гандум дар дили одам афзуд. Чун Одам алайҳиссалом ва Момо Ҳавво гандум бихӯрданд, ҳар ду бараҳна шуданд, ки ба ҷуз аз барги дарахт барои пӯшидани худ намеёфтанд*” [6]. Байти дигар:

Он аст шаби қадр, ки бар ҷони **Муҳаммад**

Қуръони азим омадаву сабъи масонӣ. [В.465/3]

Шоир арзишу мартабаи олии инсонро бо воситаи исми Муҳаммад (с.а.в) овардааст. Умуман, дар ғазалиёти Ҷомӣ исми “Муҳаммад” (с.а.в.) 3 маротиба корбаст шудааст. Ин ҷо тавассути антропоними Муҳаммад шоир ба шаби меъроҷ, ба пайғамбари дини ислом, шахси барӯманд Муҳаммад (с.а.в.) нозил шудани китоби муқаддаси дини ислом - “Қуръон” ишора намудааст, ки банди якуми сураи Қадр аст: “*Албатта, мо фуруд овардем Қуръонро дар шаби қадр (яъне, яку якбора аз лавҳул маҳфуз ба осмони дунё)*” [6]. Байти дигар:

Гар ҳасуд аз фитна оташ зад ҷаҳонро, бок нест,

Оташи **Намруд** гулзор омад **Иброҳим**ро. [Ф.41/4]

Байт ишора ба сураи Анбиё, ояти 69 аст. *Мазмуни оят: “Ай оташ сард шав ва амну саломатӣ бош бар Иброҳим!”*[6].

Шоир дар байт ҳасаду нодиданӣ ва баҳилиро мазаммат карда, “поёни шаби сияҳ сафед аст” гуфтани аст, яъне ягонагии Оллоҳ ва бемислу монандии ӯ, ба қудрати ӯ ишора карда, барои қувват додани фикри худ воқеаи аз ҳасуду баҳили ва нодиданӣ аз тарафи Намруд ба оташ андохтани ҳазрати Иброҳим омадааст, ки бо қудрати илоҳӣ оташ сард шуда, атрофи Иброҳим гулу гулзор мегардад. Байти дигар:

Дил бипарвар баҳри файзи нав ба нав, к-аз нахли хушк,
Меҳӯрад хурмои тар **Марям**, ки **Исопарвар** аст. [X.432/4]

Шоир ба қалби инсонпарвару адолатпараст, халқпарвару ояндасоз ва садоқатманди инсон ишора дорад, ки онро ба воқеаи тавлиди ҳазрати Исо (а.с.) аз модар вобаста намудааст. Яъне Марям (р.а) ҳазрати Исо алайҳиссаломро дар биёбон зери дарахти хушкшудаи хурмо таваллуд мекунад ва аз қалби пур аз меҳру муҳаббати модар дарахти хушида аз нав сабзида бор меорад. Меваи шаҳдбор ба модар дармон мебахшад. Байти дигар:

Лофи ҳар нохалаф аз ҷо набарад Ҷомиро,
Роҳи **Мӯсо** назанад бонг, ки ғӯсола кунад [Ф.296/7].

Дар байт шоир ба иродаи мустаҳкамӯ эътиқоди қавии инсон ишора намуда, қавми Мӯсо ва ривояти ғӯсолапарастии Сомиро овардааст. Байти дигар:

Меҳнати **Яъқуб** аз дарди дили ман шаммае,
Қиссаи **Юсуф** ба даври хубият афсонае [Ф. 904/2].

Шоир қалби пурдарду алам, пуршӯри инсонро ба меҳнати Яъқуб(а.с.) аз фироқи фарзандаш Юсуф(а.с.) иқтибос намудааст. (Қуръони карим, Сураи Юсуф). Байти дағар:

Рӯи замин зи тирагии мункарони ишқ,
Мӯҳтоҷи шустушӯи дигар шуд кучост **Нӯҳ?** X. 84/4

Дар байт ишора ба наҷоткорӣ, ёрмандӣ, эътиҷмандии инсон аст, ки шоир бо воситаи қиссаи Нӯҳ (а.с) пайғамбар овардааст. Яъне байт сарчашма аз сураи “Нӯҳ”-и Қуръони маҷид дошта, шоир ба Нӯҳи набӣ, ки аз ҷониби Худованд барои даъвати қавми саркаше интиҳоб шудааст, ишора мекунад. [6, оятҳои 5-26].

Сулаймонӣ ба мулки некӯӣ, хотам – лаби лаълат,
Мабодо девро бар хотами лаъли ту фирӯзӣ! В.458/5

Дар байт шоир часорату матонат, накӯӣ, доногиву соҳибилмии инсонро, қудрати инсонро нисбати тамоми махлуқоти рӯӣ замин бо воситаи Сулаймон, ки шоҳ (мувофиқи Таврот) ва пайғамбар (мувофиқи Қуръон) аст ифода намудааст. Дар адабиёти классикӣ, асосан дар осори шоирони форсу тоҷик ва фолклори мардумӣ ба қиссаи саргузаштҳои Сулаймон ишораҳои зиёде дида мешавад [12,467], ки ҳамеша ситоиши илму дониш, часорату матонати ӯро мекунад.

То зи сарчашмаи ирфон нахӯрӣ оби ҳаёт,
Мурдаӣ, гар ба масал **Хизр в-агар Илёсӣ** [Ф.935/8].

Шоир абадзиндагӣ, ҷовидонӣ ва номи накӯӣ инсонро аз омузиш, аз илму таълиму тадрис доништа, гарчанд Хизрӣ ва гар Илёсӣ (а.с.) инсонии беилму донишро ба мурда шабоҳат додааст. Ҳазрати Хизр бино ба ривоятҳои динӣ ғӯе оби ҳаёт хӯрдаву умри абадӣ ёфтааст [9,263], Илёс аз ҷумлаи пайғамбарони солаҳи дини ислом аст, ки Ҷомӣ ба сифатҳои эшон ишора намудааст.

Дил монду он занаҳдон гарчи баромадаш ҷон,
Ҳорутро ҷӣ имкон растан зи чоҳи Бобил. [X. 219/5]

Ҳорут – Мувофиқи ривоятҳои Ҳоруту Морут малакҳое буданд, ки бояд дар байни мардум гашта, аз сирру асрор, хусусан, ишқварзии одамон огоҳ шуда, онҳоро дар назари парвардигори худ ба ношукрӣ гунаҳгор созанд. Ин нукта дар “Энсиклопедияи советии тоҷик” чунин оварда шудааст: “Ҳоруту Морут чун ба замин омаданд, баробари дидани ҳусни расои Зухра - худои ишқ паймонашонро фаромӯш карда, ба муошиқа мепардозанд. Онҳо барои шикастани паймон ва омехтан ба сеҳру ҷодую кибру ғурур ба ғазаби Худо дучор меоянд ва ба Чоҳи Бобул сарнагун овехта мешаванд” [12, 406]. Вобаста ба ин ривоят дар адабиёти мумтози форсу тоҷик ба таври киноя ҷазбаи ишқ ва ҳусну зебоии маъшукро ба Ҳоруту Морут шабоҳат медиҳанд.

Инчунин байтҳои ҷудогонаи зиёдеро метавон ҳавола намуд, ки шоир ба оёту ривоёт, қиссаи ҳодисоти динӣ ба сифатҳои неку бади инсонӣ ишора дорад, яъне қалби боимони

TILSHUNOSLIK

Суҳайбу Суҳайл ва садоу симо ва имони мустаҳкаму фақри Билол, сифати Мункару Накир ва Лоту Ҳубал...

Муҳтасиб дар манъи май аз ҳад таҷовуз мекунад,
Мебарад з-ин феъли **Мункар** равнақи исломро [Ф.40/6].

Ин нукта бо фақеҳ чӣ гӯям, ки баҳра нест
Бӯчаҳлро зи машраби узби муҳаммадӣ! [Ф.922/6]

Наҳли кӯрони ҳарам бин, ки Муҳаммад ҳозир,
Толиби нури худо аз руҳи **Лотанду Ҳубал**. [В.300/6]

Зи таъни обиди асном, Ҷомӣ, боз ой,
Чӣ офаридаи авҳоми мо, чӣ **Уззию Лот**. [Х.28/7]

Саводи фақри **Билол** аст зулф бар руҳи ту,
Ки пардадори нури дили **Суҳайб** кунад. [В.197/4]

Ҳамин тавр, дар ғазалиёти мутафаккири бузург Абдурахмони Ҷомӣ истифодаи антропонимҳои ифодагари шахсиятҳои динӣ дар асоси оёту ривоятҳо бе мақсад набуда, аз рӯйи арҷгузори инсон дар зиндагии маънавӣ, оварда шудааст. Дар воқеъ, шоир бо овардани антропонимҳои ифодакунандаи диниву мазҳабӣ нахуст, ишора ба фаъолияти нақӯи эшон карда бошад, дувум, барои талқини ахлоқи ҳамидаи инсонӣ истифода кардааст, ки чавҳари дини моро ифода мекунад.

ғ) Антропонимҳои ифодакунандаи адибону шоирон ва бузургони санъат.
Абдурахмони Ҷомӣ дар баробари антропонимҳои нозуки болоӣ баъзан ба шоиру адибони гузаштаву ҳамзамони худ низ ишора намуда, гоҳо сифати эшон ва гоҳо ҳаваси эшон намудааст. Минҷумла, Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ – 5 маротиба, Шамси Табрэзӣ – 3 маротиба, Амир Хусрави Деҳлавӣ – 9 маротиба, Абӯалӣ ибн Сино – 2 маротиба, Саъдӣ – 6 маротиба, Ҳофиз – 5 маротиба, Камол – 7 маротиба...:

Табрэро ту **Шамси** абадпартавиву ҳаст,
Гуфтори ӯ ба номи ту ашъори **Мавлавӣ**. [Х.282/9]

Ин назми туст, Ҷомӣ, ё тоза дастаи гул,
К-аз “Бӯстон”-и **Саъдӣ** табъи **Камол** баста [Ф. 880/7].

Ба нуктаҳои **Ҳасан**, Ҷомӣ, ин камолат бас,
Ки сози назми туро чуз навои **Хусрав** нест. [Ф. 200/7]

Чу афтад мушкиле, Ҷомӣ, ба соқӣ, гӯй, чун **Ҳофиз**
“Алоё, айаассоқӣ, адир каъсан ва новилҳо” [Х. 6/7].

Гарна гулшан коргоҳи **Монӣ** аст аз тозагул,
Ҳар тараф сад доира бе гардиши паргор чист? [Х.49/4]

Ҷунуни ишқро Ҷомӣ маёмез
Ба тадбири “Шифо”-и Пури **Сино**. [Х.5/3]

ХУЛОСА

Ҳамин тавр, дар ғазалиёти марғубу пурмуҳтавои худ Ҷомӣ бузург номи чандин адибону мутафаккирон ва файласуфону табибони гузаштаи халқамонро бо ифтиҳор чун намунаву шоистаи таҳсин ва ибратбахш зикр намуда, бо ин амали худ собит мекунад, ки инсон дар ҷомеа метавонад бо донишу биниши хеш матонатро часорат нишон дода, ҳаёти ибратбахш ба ворисон ёдгор гузорад. Бубинед овардани номи Синоӣ бузург худ кифоя аст, ки сарзамини куҳани мо чунин фарзандони фарзона ва соҳибшӯхрати чаҳониро ба камол расонидааст, ки чӣ дар замони Ҷомӣ ва чӣ дар замони мо шоистаи ифтиҳор аст. Яъне аз кушодани тобишҳои

маъноии номвожаҳо дар таркиби ғазалиёти Абдурахмони Ҷомӣ дар ҳамбастагии объективию ҳастии воқеияти давр, маҳорат ва ҳунари маъниофарии шоир, ҷанбаҳои поэтикӣ, рамзият ва бадеияти ашъор, вобастагии он бо ҳаводиси иҷтимоӣ, чараёни фалсафию маданияи ҳамон даврро равшан мекунад.

Умуман, дар ғазалиёти адиб, шоири шаҳир, мутафаккири беназири даври замон Абдурахмони Ҷомӣ номвожаҳо (антропонимҳо) ҷойгоҳи хосро соҳиб буда, барои ифодаи мавқеъ ва манзалат, сифату хислати соҳибном дар ҷомеаи инсонӣ корбаст шуда, як навъ таҷассумгари хислату хуӣ инсонӣ ва амалкарди он дар ҷомеаи башарӣ аст. Шоир симои шахсҳое, ки дар саҳифаҳои таърих бо амалу ҳолат, қору кирдор ва сифату хислату табиат номи худро зинда гузоштаанд, чун наққош дар шеърӣ худ бо воситаҳои атрогин тасвир намуда, бо ин восита таърих, фарҳанг, ҷуғрофия ва ҳолати адабиву иҷтимоии даврро барои хонанда равшан намудааст.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмони Ҷомийнинг “Фотиҳат-уш-шабоб” девонининг конкорданси.//Тузувчи: Мажитова С.Ж. – Тошканд: Фан ва технология, 2018. – 934 с.
2. Абдурахмони Ҷомийнинг “Воситат ул-икд” ва “Хотимат ул-ҳаёт” девонларининг конкорданси.//Тузувчи: Мажитова С.Ж. – Тошканд: Фан ва технология, 2018. – 965 с.
3. Афсаҳзод, А. Ҷомӣ – шоири ғазалсаро//А.Афсаҳзод. – Душанбе: Маориф, 1989. – 256 с.
4. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан // Т.Зеҳнӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 с.
5. Капранов В. А. К вопросу о мировоззрениях Джамии на языке//Маҷмуи мақолаҳо. – Душанбе: Ирфон, 1965. – С.108-119.
6. Қуръони карим бо тарҷума ва эзоҳот ба забони тоҷикӣ. – Покистон, 2006. – 763 с.
7. Majitova, S. (2024). The role of mystical terms in the formation of the persian literary language. *News of the NUUZ*, 1(1.9), 286-288. <https://doi.org/10.69617/nuuz.v1i1.9.3986>
8. Фарҳанги “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ // Тартибдиҳанда: Иброҳим Ализода. – Душанбе: Адиб, 1992. – 196 с.
9. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Иборат аз ду ҷилд. 15000 калима ва ибора // Мураттиб: А. Нуров. – Душанбе: 1983.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. – М., СЭ, 1969. – Ҷ.1. – 908 с.; Ҷ.2. – 908 с.
11. Ҳомидзода, Д. Топонимика // Д.Ҳомидов. – Душанбе: 2024. – 196 с.
12. Энциклопедияи советии тоҷик. Иборат аз ҳашт ҷилд. Ҷ. 1. – Душанбе: ЭСТ, 1978.
13. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 3. – Душанбе: Сар.илмии эн.сов.тоҷик, 2004. – 524 с.
14. <https://tadqiqot.uz/index.php/art/article/view/9094/8665>
15. <https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/2632>